

Ikka sõnastikest, keelekorraldusest ja -toimetamisest

Keelekorraldusest ja õigekeelsussõnaraamatust (ÕS) ei ole väga kaua nii palju räägitud kui viimase poole aasta jooksul seoses sõnastikureformiga. On peetud hulk kõnekoosolekuid ja ilmunud on õige mitu artiklit. Kuigi keeleteemadest rääkimine on ääretult tähtis ja võib rõõmustada selle üle, et lõpuks ometi pakub keel ja keelekorraldus paljudele kõneainet, on arutelu-teemad olnud mõnikord liigagi laiali valguvad ning tähelepanu on mõnelt oluliselt punktilt eemale nihkunud. Teemad on ulatunud sõnastikureformi tehnilistest üksikasjadest keelenormide muutmise vajaduseni, keelekorraldusteooria ja selle puudumise ning ka keeleteimetajate töö ja keeleõpetuse rõhuasetusteni. Üldiselt iseloomustab tekkinud arutelu aga teatav segaduses olek ja puudulik arusaam selle kohta, keda või mida täpselt sõnastikureform puudutab ja kuivõrd on see seotud kirjakeele normi ja normingutega. Praeguseks on sõnastiku ja ÕS-i küsimus arutelu keskmesse jäänud.

Mis tahes normingute ja keelekorraldusallikate muutused on väga olulised keelega seotud kahe sihtrühma, emakeeleõpetajate ja keeleteimetajate igapäevatöös. Kuna ühendsõnastikust saab nende töövahend, peaks olema loomulik, et leksikograafiliste ja keeleteaduslike kaalutluste kõrval arvestataks õpetajate ja keeleteimetajate praktiliste vajaduste ning ettepanekutega. Need kaks rühma on sõnastikureformi ümber keerelnud arutelus ikka ja jälle esile kerkinud. Kui

emakeeleõpetusega seotud teemad on kahtlemata komplekssemad ning eeldavad õpetamisparadigmade ja kogu emakeeleõppega seotu (ümber)mõtestamist, siis keeleteimetajate tööga seonduv on mõnevõrra lihtsamini piiritletav. Kuigi siinne kirjutus on eelkõige tõukunud Liina Lindströmi „Päevateema” rubriigis ilmunud artiklist „Keelekorraldus meie elu kujundamas”,¹ ei tegele see kõigi mainitud artiklis esitatud probleemidega, vaid on pilk tekkinud problemaatikale eeskätt keeleteimetaja vaatevinklist.

Keelekorraldus ja ÕS-i roll selles

Keelekorraldusel on praegu kaks tugisammast: sõnavaraga seotut kajastav ÕS ning õigekirjareeglite ja sõnamuutmisnormingutega tegelev Emakeele Seltsi keeleteoimkond, mis on asutusteülene kogu, kuhu on koondunud keelega tegelevate inimeste erinevad vaatenurgad. Keeletoimkonna ja sõnastiku koostajate roll ja tööülesanded on põimunud, sest jõuavad ju vahel leksikograafide algatatud, toimkonnas tehtud ja sõnamuutmise kohta käivad otsused lõpuks ÕS-i ning keeleteoimkonna liikmete seas on omakorda ÕS-i koostajaid. Praeguse arutelu kese on nihkunud järk-järgult sõnamuutmiselt sõnatähendusele: tähenduste esitusviisile sõnastikus ja tähenduste normimise võimalikkusele. Kuigi sõnatähendusi keeleteoimkond ei normi, ei ole see tähendanud seda, et need tähendused ei oleks olnud normitud. Normimiseks võib lugeda kas või sedagi, mis järjekorras ja kas üldse on

¹ L. Lindström, Keelekorraldus meie elu kujundamas. – Keel ja Kirjandus 2021, nr 5, lk 451–455.

mingid variandid ÕS-i sõnaartiklisse paigutatud.

Varem on iga sõnaraamatu uustrüki ilmumise järel toimunud laiem arutelu selle üle, missugused uued sõnad või tähendused olid sõnaraamatusse lisatud. Kuna sõnaraamatut ei uuendatud jooksvalt, oli raamatuga töötajail võimalik end uuendustega enam-vähem korraga kurssi viia. Et aga arendatavat ühendsõnastikku täiendatakse pidevalt, ei suuda keeleteimetaja parimagi tahtmise korral kõikidel muudatustel pilku peal hoida.

Kindlasti ei saa nõustuda väitega, et ÕS-ist ei tuleks üldse sõnatähendusi vaadata ja et enne kirjakeele normi rakendamise korda keeletekasutaja seda ei teinudki. Esiteks ei ole kirjakeele normi eelsest ajast ühtki kasutusuringut, mis seda väidet kinnitaks, ja teiseks ei oleks ÕS-il ilma tähendusteta (vähemalt probleemsemate sõnade tähendusteta) mõtet. Kujutades ette ÕS-i ilma sõnatähendusteta ja ainult käänamise-pööramise infoga, kerkib silme ette väga palju väiksem sõnaraamat, sest muutumatud sõnad moodustavad meie sõnavarast märkimisväärse osa. Kuna ÕS on mõeldud kirjutajat abistama, on loomulik, et see sisaldab muu keeleteabe kõrval ka sõnaseletusi, mida suurt täpsust nõudvate tekstide puhul aluseks võtta.

Keelekorraldus ja keeleteoimkond ning kaasaráákimisvõimalused

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna (sõnamuutmist ja õigekirjareegleid puudutavate) otsuste kujundamises on kõigil olnud võimalik sõna sekka öelda, st ise ettepanekuid esitada ja otsuse kavandite kohta arvamust avaldada, ning neid võimalusi on ka kasutatud. Sarnased kaasaráákimisvõimalused võiksid olla ühendsõnastiku ja seal sees ÕS-i koostamise protsessis ning peale tagasisidenupu võiks olla ka avalikke

arutelusid ja otsuste selgitamist mingi aja jooksul. Samuti võimaldaks otsuste arutlusele panek suurendada keelekorralduse läbipaistvust ja kummutada arusaama, et otsuseid tehakse üksiksõna kaupa ja laiema ringiga läbi rääkimata. Väga olulised on ühendsõnastiku ülesehituspõhimõtted ja sõnade esitusega seonduv, mistõttu võiks neis aruteludes osaleda palju laiem ring keeleinimesi kui ainult leksikograafid. See oleks tähtis seda enam, et sõnatähendused muutuvad märksa kiiremini kui vormimoodustust või kirjavahemärke puudutav ning Eestile on üldiselt olnud omane kollektiivne keelekorraldus.

Normingute kujundamisel ja soovitude vajalikkuse kaalumisel võiks usaldada uuringute (mida praegu kindlasti piisavalt ei ole) ja keeleteadlaste kõrval muid keeleteadlasi (sh keeleteoimetajaid ja emakeeleõpetajaid, aga miks mitte ka tõlkijaid), kellel on hea ülevaade õigekeelsus-, arusaadavus- ja väljendusprobleemidest, või spetsialiste, kes võimalikult täpse väljenduse nimel peavad vahel juuksekarva lõhki ajama. Sarnaselt Emakeele Seltsi keeleteoimkonnaga, kuhu kuulub keeleteadlaste kõrval keelega tegelevaid praktikuid, tagaks laiapõhjalisem spetsialistide kogu mitmekülgsema vaate. Läbitöötatud tekstid on toimetajail omamoodi korpus, mis annab ettekujutuse, millised normingud ja soovitused toimivad ning millised mitte. Näiteks kui keeleteadlane näeb uuringute põhjal, et *gi-/ki*-liite kasutuses eksitakse palju ja normingut on vaja muuta, siis keeleteoimetaja tööalale satub neid vigu üliharva. Kui autor juhtubki kirjutades eksima, on punane joon tekstiredaktoris aidanud tal viga märgata ja selle parandada. Seetõttu ei pruugi tänapäeva arvutikeskses maailmas selle normi vabakslaskmine erilist kasu tuua. Erinevate arvamuste ja andmete kõrvutamise võiks anda tulemuste, millega oleks rahul rohkem keeletekasutajaid.

Keelekorralduse teooria ja selle rakendusväärtus keeleteoimetaja jaoks

Nõustuda tuleb Liina Lindströmi väitega, et meil ei ole teaduspõhiste keelekorraldust, mis vaatleks süsteemselt keelekasutust ja olemasolevaid norme. Emakeele Seltsi keeleteoimkond koosneb vabatahtlikku tööd tegevatest spetsialistidest, kel on igaühel oma uurimis- või töövaldkond, ning neilt ei saa süsteemset ja pikaajset keelekorraldusteooriaga tegelemist eeldada. Seega tuleks tõsiselt kaaluda, missuguse asutuse või organisatsiooni juures ja mis alustel ning milliste tööülesannetega võiks keelekorralduse teooria ja ka süsteemsete keelekasutusuuringutega tegeleva(te) spetsialisti(de) ametikoht olla. Vajadus sellise töö järele paistab praeguse arutelu taustal suur olevat.

Ka uue ühendsõnastiku (ÕS seal sees) loomine peaks olema teaduspõhise keelekorralduse tulem, iga muudatuse põhi ja võimalik tulemus ehk keelekorralduse üldisem suund peab olema läbi arutatud ning võimalusel uuringutega kontrollitud. Kindlasti aitaksid süsteemsed kasutusuuringud vältida olukorda, kus sõnastikus tehakse otsuseid või sõnastikku kantakse muudatusi üksiksõnade kaupa (nt on *silmast-silma* nii sidekriipsuga kui ka lahkukirjutatud variandina, *palgest palgesse* aga ainult lahkukirjutatuna) ja nende üksikotsustega ei saagi keeleteoimetajad pidevalt kursis olla.

On hea, et arendatav ühendsõnastik annab senisest põhjalikuma ülevaate sellest, kuidas võidakse üht või teist sõna mõista ja kasutada. Kuna varasemast enam lähtutakse tegelikust keelekasutusest, näeb ühendsõnastikus sünonüümidenäena ka sõnu, millel on siiani kas ÕS-is või muudes keelesoovitustes vahet tehtud. Kui eri allkeeli silmas pidades on see sobiv, siis ametlikus keelekasutuses ei ole teatavate

tähenduste ja kasutusvõimaluste eristamise vajadus kuhugi kadunud. Süsteemselt võiks arvestada eeskätt neutraalse ametliku keelekasutuse eripära ning vajadust osutada keeletuge nende tekstide koostajatele ja toimetajatele. Läbimõtlemata muudatused, soovitustest loobumine ja süsteemitud märgendid mõjutavad seda keelekasutusvarianti kõige enam. Kui sõnu, mille tähendust on siiani eristatud (näiteks *kestus* ja *kestvus*, *enamus* ja *enamik*, *ehitis* ja *ehitus*), kasutatakse korpuse tekstides samaväärsetena, tuleks uurida ka seda, kas ja kuidas mõjutaks nende sõnastikus sünonüümidenäena esitamine näiteks õigusaktide või lepingute tõlgendamist või õiguslikke vaidlusi. Keelekasutaja ja -toimetaja jaoks muudaks soovitustest loobumine valikute tegemise keeruliseks. Enamik seniseid ÕS-i soovitusi toimib päris hästi, olgugi et need ei põhine uuringutel, vaid arvatavasti keelenõuküsimustel ja keelenõustajate töö ebaselgetele sõnastustele paremate lahenduste otsimisel.

Teadlikumat kasutajat võib ühendsõnastiku lai, tegelikul keelekasutusel põhinev sünonüümivalik aidata, kuid neist valiku tegemine ei ole igaühele jõukohane – sünonüümikobaras tiireldes on lihtne pea kaotada. Suur abi on ühendsõnastikus sisalduvatest terminikogudest, kuid ÕS peaks aitama kasutaja sammukese edasi ka nende sõnade puhul, mida pole üheski terminikogus käsitletud.

Stiilisoovitused on samuti vajalikud, sest mitte kõikide sõnade juures ei saa toimetaja toetuda iseenda stiilitajule. Vahel võib näiteks ilukirjandustekstis stiililt sobiva sõna otsimine olla autori ja keeleteoimetaja ühise suure ja väga keerulise töö tulemus.

Keel, selle varieerumine ja keeleteimetaja roll selles

Käimasolevast diskussioonist on jäänud mulje, nagu vähendaksid keeleteimetajad keele loomulikku varieerumist, tõrjudes paralleelvariante. Need, kes iga päev keeleteimetaja tööd teevad, teavad aga väga hästi, et tegelikkuses on keeleteimetaja hoopis see, kes püüab sageli just varieeruvust suurendada, pakkudes ühe ülekasutatud ja väga sagedase (tihti pleekunud tähendusega) sõna asemele täpsemaid, huvitavamaid või selgemaid sünonüüme.

Kindlasti ei saa keeleteimetajad nõustuda, et „mehaaniline toimetamine ja autori teadlikest valikutest ülesõitmine ÕS-ile viidates” on keeleteimetaja tööstiil või et toimetaja töö ei aita „tavakeelekasutajail teha teksti sobivaid valikuid” või et toimetaja ei peaks „mitte keskenduma normingukeskele mõtlemisele õige-vale”². Nii nagu on meie keelekorraldus olnud pigem soovituskeskne, õpetatakse ka keeleteimetajaid olema eelkõige soovitajad, ettepanekute tegijad, variantide pakkujad. Keeleteimetaja arutab parandusvariandid autoriga läbi, lepib muudatused kokku ja proovib ka keerulistes olukordades kompromissini jõuda. Ja nagu keeleteimetajad on kogenud, jäävad nende antud soovitud mõnigi kord tellija soovidele alla. Suhtlemisokuse arendamist peetakse keeleteimetajaks õppimisel ja õpetamisel järjest olulisemaks. Kindlasti on keeleteimetaja ülesanne soovitada ja leida just konkreetse teksti jaoks kõige sobivam sõna, mitte keskenduda pelgalt sellele, mis on õige või vale. Samas ei peaks keelendite õigeteks ja valedeks jagamise suhtuma halvustavalt, kuid nagu ka Liina Lindström mainib, võiks rääkida pigem sobivatest ja vähem sobivatest või sobimatutest, selgetest ja

ebaselgetest keelenditest. Keeleteimetajad lähtuvad toimetamisel eelkõige tekstiliigist ehk sellest, mis laadi tekstiga on tegemist, kes on teksti potentsiaalne sihtrühm, mida ootab sellelt tekstilt lugeja jne. Seetõttu on keeleteimetaja jaoks tähtis see, mis kontekstis, mis liiki tekstis, mis tähenduses on mingi keelend sobivaim. On tekste, kus on häid sõnastusvõimalusi palju, ja on tekste, kus täpsus on väga oluline. Sellise ametliku, täpsust vajava teksti jaoks peab sõnastikus olema eristatav neutraalne asjalik sõnavarakiht, mis toimetamisel aluseks võtta.

Kui üldkeeles ei ole tähenduste ujuvus probleem, siis ametiteksti koostaja või toimetaja ei saa keele loomuliku lopsakusega leppida, vaid peab (sõnastiku abil) leidma täpse sõna (kas *arve* või *konto*, *seadus* või *seadusandlus*, *annetamine*, *omistamine* või *andmine*, *hüvitus* või *hüvitis*) ja üldarusaadava vaste võõrsõnale või toortõlkele (*müuratõkkekraan*, *segregeeritud andmed*, *asutust profileerima*). Samuti võib tal olla vaja selgitusi ja usaldusväärseid kasutusnäiteid, et otsustada, kas lausesse sobib näiteks *kasvuhoonegaaside emissioon*, *heide*, *heitmed* või *heitkogus*.

Kokkuvõtteks arvame, et keelekorraldus, sh ühendsõnastikus kuvatav ÕS peaks lähtuma terviklikumast keelekorraldusest (keelekorraldusteooriast, muutuste mõtestamisest) ning kasutajate (nt õpetajate, keeleteimetajate ja teiste spetsialistide) praktilistest vajadustest. Muudatuste tegemisel tuleks keeleteimetajate teadmisi ja kogemusi arvestada, keeleteimetajad sooviksidki kaasa rääkida ja panustada. Muudatused peaksid olema toimetajaile kättesaadavad, st neist peaks olema võimalik teada saada. Mis vormis ja millise sagedusega seda tehakse, on juba kokku leppimise küsimus. Hea meel on tõdeda, et selliste kokkulepete poole juba liigutakse.

² L. Lindström, Keelekorraldus meie elu kujundamas, lk 452, 455.